

حجیت الهام در استنباط احکام شرعی

در مذاهب اربعه

مؤلف:

هدی مصطفی

www.ketab.ir

سرشناسه	: ۱۳۶۰ - مصطفایی، مهدی
عنوان و نام پدیدآور	: حجیت الهام در استنباط احکام شرعی در مذاهب اربعه / مولف مهدی مصطفایی.
مشخصات نشر	: سندج: آراس، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۴۰-۶۳-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۹۵] - ۲۰۳.
موضوع	: وحی و الهام
موضوع	: الهام
موضوع	: اصول فقه
موضوع	: الهام -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
رده بندی	: ۱۳۹۲ ح ۳ / م ۶ / ۳ / ۲۲۲۰ BP
رده ی دیوید	: ۴۳/۲۹۷
شم کتابشناسی ملی	: ۳۳۶۸۰۲۴

انتشارات آراس

حجیت الهام در استنباط احکام شرعی، در مذاهب اربعه

مؤلف: مهدی مصطفایی

ناشر: آراس

نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۴۰-۶۳-۵

مرکز پخش:

سندج پاساژ عزتی انتشارات آراس

تلفن: ۰۸۷۱-۲۲۲۸۳۴۱

ایمیل: arasbooks73@gmail.com

فهرست

۵	کلمه
۷	مهمه
۷	بیان موضوع
۸	اهمیت موضوع
۸	ضرورت تحقیق
۹	پیشینه تحقیق
۱۰	هدف تحقیق
۱۱	سؤالات تحقیق
۱۱	فرضیات تحقیق
۱۱	روش تحقیق
۱۲	موانع و تنگناها
۱۲	ساختار تحقیق
۱۳	فصل اول: کلیات
۱۵	کلیات
۱۵	۱-۱: تعریف الهام
۱۵	۱-۱-۱: تعریف لغوی الهام
۱۶	۱-۱-۲: تعریف اصطلاحی الهام
۱۹	۲-۱: مشابهات الهام
۱۹	۱-۲-۱: تحدید
۲۱	۲-۲-۱: فراست
۲۱	۳-۲-۱: هواتف
۲۱	۴-۲-۱: رؤیا
۲۶	۵-۲-۱: ایقاع فی القلب یا ایقاع فی النفس
۲۶	۶-۲-۱: خطور بالبال
۲۷	۷-۲-۱: فتوح
۲۸	۸-۲-۱: هواجس

۳۹	 ۹-۲-۱: تحری
۳۰	 ۱۰-۲-۱: وسواس
۳۲	 ۱۱-۲-۱: کشف
۳۳	 ۱۲-۲-۱: وحی
۳۴	 ۳-۱: الهام در شریعت های پیشین
۳۵	 ۴-۱: الهام بر پیامبر ﷺ
۴۰	 ۵-۱: الهام در قرآن
۵۳	 فصل دوم: حجیت الهام از منظر علما
۵۵	 حجیت الهام از منظر علما
۵۵	 ۱: مقدمه
۵۶	 ۲: اقسام علما
۶۳	 ۳-۲: ادله گروه اول
۶۳	 ۱-۳-۲: ادله گروه اول
۱۱۱	 ۲-۳-۲: ادله گروه دوم
۱۱۳	 ۳-۳-۲: ادله گروه سوم
۱۲۲	 ۴-۳-۲: ادله گروه چهارم
۱۳۳	 فصل سوم: شروط عمل به الهام و عمل به آن نزد قائلان به حجیت الهام
۱۳۵	 شروط عمل به الهام و موارد کاربرد آن نزد قائلان به حجیت الهام
۱۳۵	 ۳: شروط عمل به الهام
۱۳۶	 ۱-۳: شروط و صفات ملهم
۱۳۷	 ۲-۳: شروط عمل به الهام نزد قائلین به حجیت آن
۱۳۷	 ۱-۲-۳: شروط عمل به الهام نزد گروه اول
۱۴۲	 ۲-۲-۳: شروط عمل به الهام نزد گروه دوم
۱۴۴	 ۳-۲-۳: شروط عمل به الهام نزد گروه چهارم
۱۴۹	 ۳-۳: موارد کاربرد الهام از نگاه قائلان به حجیت آن
۱۵۷	 فصل چهارم: جمع بندی و نتیجه گیری
۱۵۹	 جمع بندی و نتیجه گیری
۱۶۵	 منابع و مآخذ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

شناخت منابع معتبر احکام شرعی از کلیدی ترین و اصلی ترین مباحث اصول فقه است. به حساب می آید که از آن به ادله احکام یا اصول احکام تعریف می شود. الهام^۱ به عنوان یکی از راههای شناخت حقیقت، موضوعی مورد توجه و اختلاف متکلمین، صوفیه و اصولیون است. الهام در لغت از «لهم» به معنای یکباره بلعیدن مشتق شده است. در تعریف اصطلاحی آن می توان گفت: الهام وارد شدن حقیقتی در قلب، از جانب خداوند می باشد که مختص بندگی برگزیده خداوند بوده و بدون استدلال و یا تفکر حاصل می شود و ملهم را دچار روح صدر می کند و به عمل به آن فرا می خواند. الهام به صورت کامل محل نزاع نیست، بلکه برخی موارد آن چون الهام به شخص پیامبر و الهام گونی مانند الهام غریزی به حیوانات، محل اتفاق است. علما در باب حجیت الهام در امور دینی و احکام شرعی و پذیرش آن به عنوان یکی از ادله احکام بر چند قول هستند: برخی چون گروه هایی از جهمیه، صوفیه و حنفیه و نیز عده ای از علما چون غزالی و ابن عربی حجیت الهام را به طور مطلق پذیرفته اند و آن را در حق ملهم و دیگران حجت می دانند. برخی دیگر چون امام فخر رازی، سمرقندی، سهروردی، ابن صلاح، زرکشی، زبیدی، فناری و نسفی الهام را فقط در حق کسی که به او الهام شده، حجت می دانند. گروهی چون قفال، ابن سبکی، جلال محلی، عطار، زکریا انصاری، سرخسی، ابن همام، ابن امیر حاج، امیر پادشاه، شنقیطی، ابن

حزم، و شعرانی حجیت الهام را به طور مطلق نپذیرفته اند. برخی دیگر چون امام احمد، ابن تیمیه، ابن قیم، ابن نجار، ابو زید مدبوسی، شاطبی و ابن سمعانی قول وسط را اختیار نموده و قائل به تفصیل در حجیت الهام می باشند و شروط و ضوابطی را برای آن عنوان کرده اند. البته رأی این گروه ناظر به تشخیص الهام واقعی از مشابهات آن به عنوان کرامت و نهانه ای از جانب خداوند است و نه به عنوان منبعی برای استخراج احکام. باید اذعان نمود که الهام شرعی بر غیر انبیاء اگر چه از نظر ماهیت و به طور مطلق انکار نمی شود، اما حجیت آن به طور مستقل و به تنهایی در استنباط احکام تأیید نمی گردد و الهام به عنوان یکی از ادله احکام شرعی به شمار نمی رود.

مقدمه

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ، نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ
مَعْسِنَا وَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَ مَنْ يَضِلَّ فَلَا
هَادِيَ لَهُ وَ نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ نَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا
رَسُولُهُ وَ رِسَالَتُهُ فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَ خَيْرُ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ ﷺ
وَ شَرُّ الْأَشْيَاءِ مِثْلَاتُهَا وَ كُلُّ مُحَدَّثَةٍ بَدْعَةٍ وَ كُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَ كُلُّ ضَلَالَةٍ
فِي النَّارِ الْعَظِيمَةِ

بیان موضوع

احکام شرعی باید از منابع معتبر شرعی و طبق قواعد و ضوابط مقرر
در اصول فقه، استنباط و استخراج گردند تا حکم صحیح و اجتهاد مجتهد
مقبول افتد و در میزان شرع دارای اعتبار باشد. به همین دلیل شناخت
منابع معتبر احکام شرعی از کلیدی ترین و اصلی ترین مباحث اصول فقه
به حساب می آید که از آن به ادله احکام یا اصول احکام تعبیر می شود.
منابع شرعی احکام از لحاظ میزان اتفاق یا اختلاف علمای اسلام به
سه دسته تقسیم می شوند:

۱- قرآن کریم و سنت شریف نبوی که محل اتفاق همه علمای اسلام
می باشند.

۲- اجماع و قیاس که محل اتفاق جمهور علمای اسلام می باشد.

۳- منابعی نظیر عرف، استصحاب، استحسان، مصالح مرسله، تریک
های پیشین، مذهب صحابی و الهام که محل اختلاف علما هستند.

حجیت الهام به عنوان یکی از منابع شرعی و آرای موافقان و مخالفان
در باب حجیت الهام موضوعی است که این پایان نامه در پی نقد و
بررسی آن می باشد.

اهمیت موضوع

الهام به عنوان یکی از راههای شناخت حقیقت، موضوعی مورد توجه متکلمین، صوفیه و اصولیون است. متکلمین در بحث راههای شناخت حقیقت، اصولیون در بحث شناخت ادله احکام و اهل تصوف نیز در بحث از روشی برای کسب علم که جایگزین کسب علم از طریق مطالعه و استدلال است به بررسی و واکاوی و بحث در باب الهام و حجیت آن پرداخته اند. عده ای راه اعتدال پیموده و عده ای در مورد الهام غلو کرده و برخی تخیلات، وسوسه ها و امیال و آرزوهای خود را به عنوان حکمی الهی به استدلال ندارند، تلقی یا طرح نموده و گاه دیگران را نیز به تبیین آن فرا می خوانند و برخی هم در مقابل آنان موضع گرفته و به نقد و بررسی کلام آنان یا جبهه گیری در مقابل آنان می پردازند.

ضرورت تحقیق

الهام به نسبت دیگر ادله احکام نیاز به توجه و بررسی بیشتری دارد، زیرا در نظر برخی از متکلمین به نفعی به کنکاش در دلایل شرعی جهت استدلال در مورد حکم الهی سراج شده از طریق الهام وجود ندارد و بسیاری از قائلان به آن که اگر از متصالحین به شمار می روند، در آن غلو نموده اند و حتی گاه مورد سوء استفاده قرار گرفته و افرادی جامه تقدس به تن کرده و امیال خویش را به عنوان الهامی الهی به خورد پیروان خود داده اند و حد و مرزی برای حرمت قائل نشده اند. نیز بعضی اوقات در طی التباس الهام با خطورات و هواجر و وسوسه زمینه برای لغزش در آن فراهم شده یا می شود. پس اگر واقعیت صدور و موازین و معیارهای الهام تبیین نگردد، خطر آفرین بوده و حقایق و اسرار الهی به هم آمیخته می شود و زمینه های لغزش های باقی خواهند ماند. تبیین جوانب و زوایای مختلف این مسأله و نقد و بررسی ادله و دیدگاه ها امری ضروری و لازم است.

پیشینه تحقیق

در باب بحث الهام متقدمین کتابی را به صورت تک نگاری به رشته تحریر در نیاورده اند و بیشتر در ضمن کتب دیگر چون کتب اصولی و یا کتب نوشته شده در باب تصوف و آن هم به صورت پراکنده و بعضاً غامض به بحث در مورد آن پرداخته شده است و غالباً مطالبی غیر منضبط هستند که می توان به عنوان نمونه به کتاب جمع الجوامع تألیف تاج الدین سبکی، قواطع الادله تألیف ابن سمعانی، بحرالمحیط تألیف بدر الدین زرکشی، شرح کوکب المنیر تألیف ابن نجار حنبلی، احیاء علوم الدین تألیف امام رالی، مجموعه الفتاوی تألیف شیخ الاسلام ابن تیمیه و ... اشاره کرد.

در میان معاصران موضوع بعضاً کمی جدی تر مورد توجه قرار گرفته است و بعضاً آثار منسب به روشنی تری در این زمینه یافت می شود. مطالب و نوشته های معاصر را در این زمینه می توان به دو دسته تقسیم بندی نمود:

۱- نوشته هایی که یک موضوع یا یک بخش از آنها به بحث در مورد الهام پرداخته است که عبارتند از:

الف: کتاب «موقف الاسلام من الالهام و الکتاب و الرؤی و من التمام و الکهانة و الرقی» تألیف دکتر یوسف قرضاوی بخشی از این کتاب به بحث در باب الهام اختصاص دارد، اما شامل تمام مطالب مربوط به الهام نظیر بحث از همه مشابهات الهام، بسط تمامی ادله قائلان به مخالفین و نیز بیان مصادیق، شروط و ضوابط الهام نمی شود.

ب: کتاب «أصول بلا أصول» تألیف دکتر محمد بن احمد اسامعیل مقدم. این کتاب به بحث و رد نمودن دلایلی پرداخته که متصرین به آنها متمسک شده اند و در عین حال همین دلایل واهی و بدون سبب گمراهی و کجروی های آنان گشته است. او به هر کدام فصلی اختصاص داده است که عبارتند از خواب و رؤیاهای، امور خارق العاده، ادعای دیدن پیامبر صلی الله علیه و آله در حالت بیداری و اخذ علم از ایشان، ادعای دیدن

خضر الرضی و اخذ علم از او. همچنین مولف در این کتاب فصلی را به بحث در مورد کشف و الهام و تحدیث اختصاص داده و در مورد رابطه صوفیه با الهام بحث نموده است. در این کتاب مشابهات، ادله قائلین و مخالفین و شروط استناد به الهام زیاد مورد توجه قرار نگرفته است، اما در زمینه تعریف الهام و تبیین منظور از آن در کلام اهل سنت و نیز لغزش مصوفین در باب الهام مطالب جالبی را عنوان نموده است.

ج: کتاب «الاحتیاط (حقیقه و حجیه و احکامه)» تألیف الیاس بلکا. در این کتاب حدود ۲۰ صفحه به بحث در باب الهام پرداخته است، اما در مورد مشابهات الهام و اقوال گروه های صاحب نظر و نیز دلایل هر کدام به صورت گذرا رد شده است.

۲. پوشش های در قالب مقاله که صرفاً در باب الهام هستند. این مقاله ها عبارتند از:

الف: «دلایله الهام» نوشته دکتر خالد بن محمد عروسی استاد دانشگاه ام القری. در این مقاله مولف برخی از مشابهات الهام و نیز اقوال علما در باب حجیت الهام و ادله آن را بیان کرده است، اما در بیان مشابهات الهام و ادله گروه های مخالف و مخالف تمام موضوع را پوشش نداده و در این عرصه ها جای بررسی مباحث را خالی گذاشته است.

ب: «ضوابط الإلهام و ما يتفرع منها من الأحكام» نوشته دکتر خالد بن بکر إبراهیم عابد، استاد دانشگاه مدینه. این مقاله به جمع آوری و استخراج ضوابط عمل به الهام از جانب قائلان به حجیت آن پرداخته است و مطالب خوبی را از مثال های این گروه استخراج و ضوابطی را که قائل به آن هستند عنوان نموده است.

هدف تحقیق

اهدافی که این تحقیق به دنبال آن می باشد عبارت است از:

۱- تبیین و تعریف الهام

۲- بیان تفاوت الهام با خطوراتی چون وسواس، هواجس، هوائف، وحی و فراست و ...

۳- بررسی مشروعیت و حجیت الهام در استخراج احکام شرعی

سؤالات تحقیق

۱- کیفیت الهام به چه شکل است و موارد مشابه و مختلف با آن کدامند؟

۲- شیعت اسلام، الهام به عنوان یک اصل و حجت جهت استنباط احکام پذیرفته شده است؟

۳- آیا الهام به حجیت الهام، خود احکامی را بر پایه آن استنباط کرده اند؟

فرضیات تحقیق

۱- الهام ناخودآگاه روی می‌دهد و چیزهایی شبیه و مخالف با آن وجود دارد.

۲- الهام در شریعت اسلام برای غیر انبیا حجت نداشته و حتی نزد قائلان به آن محدود به امور مباح و تخییری است.

۳- در مذاهب اسلامی حکمی مستقل از دیگر ادله شرعی بر پایه الهام وضع نشده است و آنچه از احکام که به الهام نسبت داده شده است واقع از دلایلی غیر از الهام حجیت خود را دریافت می‌دارند.

روش تحقیق

روشنی انجام شده در این تحقیق، کتابخانه ای و مبتنی بر روش تحلیل و توصیف و از نوع تحلیل محتوا است بدین صورت که اطلاعات لازم از

قرآن، سنت و منابع معتبر کلام، اصول فقه، تصوف و... جمع آوری شده و پس از بررسی و تجزیه و تحلیل محتوای داده ها نتیجه بدست آمده ذکر می شود.

موانع و تنگناها

از جمله موانع ابهام در موضوع، پراکنده بودن بحث در علوم مختلف چون تصوف، اصول فقه و کلام، عدم طرح صریح ضوابط معیارها و حدود الهام، کتب و متون معتبر می باشد.

ساختار تحقیق

این تحقیق شامل چهار فصل می باشد. در فصل اول تحت عنوان «کلیات» به تعریف لغوی و اصطلاحی و مشابهات الهام پرداخته شده است. در فصل دوم با عنوان «حجیت الهام از منظر علما» نظرات علما در باب الهام، ادله علما و نتایج بررسی ادله آنان، ذکر شده است. در فصل سوم تحت عنوان «شروط اعتبار الهام نزد قائلان به حجیت آن» شروط ضوابط الهام نزد قائلان آن بیان و بررسی شده است و در پایان در فصل چهارم با عنوان «جمع بندی و نتیجه گیری» مطالب عنوان شده در تحقیق جمع بندی و حاصل تحقیق بیان می گردد.

نیز بر خود لازم می دانم از راهنمایی و نصایح اساتید گرانقدر جناب آقایان، دکتر فرزاد پارسا استاد راهنما و دکتر بهمن افسری استاد مشاورم کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم و خواهم فیت دنیا و آخرت را برایشان از خداوند منان مسالت نمایم.

اللهم أرنا الحق حقاً وارزقنا اتباعه وأرنا الباطل باطلاً وارزقنا اجتنابه
إنك رب التوفيق والهداية

آمین والسلام علیکم ورحمه الله وبرکاته

مهدی مصطفائی

جوانرود - شهریور ۱۳۹۱ هـ - ش